

Dávid Ferenc egyénisége és az unitárius vallás.¹

I.

A nagy egyéniségek rendszeresen reányomják bélyegüket alkotásaikra. Az alkotók lelkialkata szoros összefüggésben áll azzal, amit alkottak. Így van ez a vallások történetében is. A vallásalapítók élete és lelki alkata sokszor felvilágosít és magyarázatul szolgál annak a vallásnak tanítására, amelyet megalkottak. Közlebb jöve a kereszténységhez s ennek keretén belül a protestántizmushoz, tagadhatatlan, hogy Luther, Zwingli és Kálvin pszichológiája kulcs a tanhoz, a kereszténység azon formájához, amelyet az illetők megalkottak, tehát a korviszonyokkal együtt megértési alapul szolgál. Ugyanez a szempont érvényes Dávid Ferencre és az unitárius vallásra vonatkozólag. Itt azonban nehezebb a feladat, mint a többinél. A protestántizmus előbb említett alakjainál úgy megalkotóik élete, mint az általuk terjesztett tanok sokkal hozzáférhetőbbek, megközelíthetőbbek, egyuttal sokkal befejezettebbek, szinte szilárd formába vannak öntve. Itt tehát a kutató könnyebb feladat megoldására vállalkozik, mint az, aki Dávid Ferenc egyéniségét és az unitárius vallást akarja az alkotó és az általa alkotott vallás összefüggése szempontjából megvizsgálni. Ennek oka az, hogy ebben az esetben sem a vallásalapító, sem az általa propagált vallás nem áll olyan leszögezetten, olyan végleges formában előttünk, mint a többiekénél. A reformáció kezdeményezőit még köti nagy részben mindaz, ami a keresztény teológia területén előttük történt. A régi alapon dolgoznak tovább. Ez köti őket s határt vet a további kutatásnak ott, ahol az alapvető dogmákhoz kellene hozzányulni. Azonkívül az egyéniségek reformáló lendületének ideje is elhatározó jellegű alkotásaik megértésének szem-

¹ Kolozsvárt az unitárius templomban 1939 november hó 15-én rendezett Dávid Ferenc-émlékünnepélyen tartott felolvasás.

pontjából. Kálvin már huszonhét éves korában megállapította teológiáját s kiadta Institucióját. Dávid Ferenc egészen élete végéig vitatkozik. Nem maradt fenn tőle a keresztény teológia összes kérdéseit rendszeres és végleges formában felölelő teológiai munka. Egyéni vallásos fejlődésének változatossága, hamisítatlan reformátori jelleme, amely lelkiismeretén és meggyőződésén kívül más korlátot nem ismer, megnehezítik azt, hogy szilárd és meghatározott keretek közé foglalhassuk az ő életmunkáját.

II. Reformációjának utja.

Ennek tulajdonítható, hogy nagyon eltérő vélemények uralkodnak mind egyéniségét, mind pedig az általa alapított vallást illetőleg. Scholasztikusnak, racionalistának, humanistának, tiszta észembernek, majd csodálatos módon újságszeretőnek, dicsvágyónak igyekeznek feltüntetni. A felekezeti elfogultság éppen úgy közreműködik egyénisége egyoldalú elbírálásában, mint az unitárius vallás megítélésében. Míndezek nagyon régi eredetű megállapítások. A XVI. századtól kezdve a mai napig forgalomban vannak, ma talán kissé szelidebb formában, mint három—négy száz évvel ezelőtt. Hol nyiltabban, hol burkoltabban még mindig van elfogultság és kizárólagosság a vallás területén, olykor felekezeti, máskor pedig nemzeti alapon, jelélül annak, hogy a társadalom halad és fejlődik minden téren, csak éppen ott nem, ahol leginkább kellene, a felekezeti és a nemzeti elfogultatlanság terén.

Dávid Ferenc utolsó zsinatának egyik pontja azt mondja, hogy nincs a világnak semmi oka lázongani azok ellen, kik a különböző uton, módon eltemetett igazságot napfényre törekednek hozni.

Sokat nem tudtak a tanítványok, mikor nagy mesterük, a Krisztus tanította. Maguk vallották meg, hogy nem értették, szemek előtt el volt rejtve sok mindenben tanításának értelme. E miatt kellett mindazt a régi fénybe visszaállítani, ami hamis magyarázatokba s babonákba burkolva el volt temetve.

A Dávid Ferencet megelőző reformáció vagy csupán a régi egyház megjavítására irányuló kísérlet, vagy pedig a régi egyház által elfogadott dogmák újabb rendszerbe foglalása s egy párnak elhagyása. Dávid Ferenc is ezen az uton haladt mindaddig, amig elérte az ő előtte fellépett reformátorok eredményeit. Ő maga így számol be reformátori munkájának egyes lépéseiről: Én előbb

Luther műveit olvasván, a szász eklézsiák hitét fogadtam el. Látván a reformáció továbbfejlődését és az idők szellemének megváltozását, minthogy a helvét hitvallásuak a szász eklézsiák több tévelygését elhagyták, azokhoz csatlakoztam s állhatatosan velük voltam addig, míglen a sor az örökélet ama sarkalatos kérdésére került, amelyért és amelynek nevében Isten belső ihletését követve, tőlük és minden más egyháztól elválni kényszerültem. Így jutottunk a kisebb dolgokról a fontosabbakra az Úr parancsából. Mert a lelkiismeret semmiben sem nyugszik, hanem csak az igazságban és a Szentírásnak a Jézus Krisztus felől való fundamentumában.

Ebben a reformátori pályafutásban a lelkiismereten kívül egyedül a Bibliára támaszkodott, amelyben olyan otthonos volt, hogy az egykoru hagyomány szerint legtöbb helyén könyv nélkül ismerte. Szerinte a hit dolgában sem hagyomány, sem a zsinati végzések, sem a bölcselek és Szentatyák döntő bizonyítékul nem szolgálhatnak. Egyedüli kútfő a kijelentés és annak a tudomány módszerével végzett értelmezése. Ő is tehát ugyanazon forrásból merített, mint a többi reformátorok. De többet olvasott ki belőle, mert nem a múlt hagyományain szemlélte, hanem a maga közvetlenségében, üdeségében vette szemügyre s a maga végtelenül finom értelmével, szívének csodálatos tisztaságával és a hit igazságai iránt érzett, életét is odaadni kész rajongó szeretetével vizsgálta. Felismerte, hogy a hit kérdéseiben legfőbb tekintély a lelkiismeret. A lelkiismeretben a fölöttünk levő hatalom: Isten szólal meg. Az unitárius ember mindent s így a Bibliát is a lelkismerettel nézi, mert tudja, hogy a lelkiismeretben mindig egyén felletti nagy és titokzatos erő beszél. A Bibliát úgy lehet tekintenünk, mint a különböző lelkiismeretekben felhangzott isteni belső hangnak írásba foglalását, megörökítését azoknak a nagyszerű pillanatoknak, amelyekben Isten az emberbe lépett, az isteni szellem az emberi lélekkel közlekedett. Dr. Iván László: Az én unitárizmusom (K. M. 1934 évf. 6. sz.).

Gondolkodásának ez a függetlensége és önállósága, különbözeti meg Dávid Ferencet reformátor elődeitől. Legközelebb áll hozzá ebben a tekintetben Servét Mihály, aki szintén vértanu halált meggyezéséért. Az igazi reformátornak nemcsak tudósnak, vagy teológusnak kell lennie, hanem rendelkeznie kell az elme intuitív, teremtő erejével. A haladás mindig a teremtő emberi

szellem eredménye azáltal, hogy magasabb igazságokat lát meg s ezek számára kifejező formát keres és talál. Teremtő és művész egy személyben s ezért van haladás a világon. Így lett teremtő Dávid Ferenc a XVI. században éppen a vallás területén. Tehát éppen azon a területen, ahol legnehezebb és leghosszabb időt igényel a haladás és leglassabb a fejlődés menete.

Csak egy XVI. századja volt az emberiségnek, s ez a század a reformáció századai, 1517—1571-ig nagy utat tett meg az emberi szellem ezen a téren, melyhez hasonlót sem azelőtt sem azután többé megtenni nem tudott. Ennek a fejlődésnek a tetőpontján éppen Dávid Ferenc áll. Avagy el lehet képzelni a reformáció tisztább, bibliaibb és a kereszténység szellemével megegyezőbb formáját, mint amilyen a Dávid Ferencé volt. A reformáció további és magasabb fejlődési foka szinte elképzelhetetlen. Talán tisztult volna a forma és a kifejezés, talán részletesebben megadta volna a feleletet a keresztény teológia minden kérdésére, de tovább aligha mehetett volna.

III. Az unitárius vallás.

Természetes, hogy akkor még nem volt úgy kikristályosodva az unitárius vallás, mint ma. Az alapvető vonások azonban már megvoltak. Amikor Dávid Ferenc unitárius lett, egészen új alapon indult el a régi fölött. A haladást csak akkor veszi észre az ember, csak akkor jut el a felismeréséhez, amikor már átment rajta. Így van ez a szellemi élet területén s különösen a vallás világában. A Dávid Ferenc vallásalapítása nem úgy történt, mintha új vallást akart volna alapítani; az unitárius vallás megalapítását megelőzték azok a meglátások, azok a megismerések, amelyek a fejlődés állandó folyamát az ő lelkében is megindították. Ennek a folyamtnak a sodra azután magas fokra emelte fel őt. Schleiermacher meg merte állapítani a lutheránus egyházzól, hogy tanításai nem tekinthetők úgy, mint amelyek szilárdan egy helyben állanak, hanem állandó kialakulásban vannak. Sokkal inkább elmondható ez az unitárius vallásról, mely természeténél fogva állandóan keresi a való élethez való közeledést s így állandóan megújodik az emberi lélekkel és a váltakozó korszakokkal való újabb és újabb érintkezésben.

Bizonyára nagyon érdekes volna részleteiben is megismerünk azt a lelki átalakulást, a szellemi megvilágosodásnak azt a

folyamát, amelyen Dávid Ferencnek át kellett mennie, míg eljutott az unitarizmusnak addig a fokáig, amelyet megvalósított. A lelkiismeretnek ez a nyugtalansága ragadta ellenállhatatlanul arra az akkor nagyon merész lépésre, amellyel reformátori művét betetőzte s egyszersmint élete sorsát is megpecsételte: a Krisztus imádásának a megtagadására. Pedig ez, ha eddig kifejezetten nem is volt hirdelve, a háromság tannak elvetéséből természet szerint következett. Dávid Ferenc logikai kényszerűséggel emelkedett fel erre az álláspontra; támogatta ebben forrása a Biblia, mely Krisztus imádását sohasem tanította.¹

A derekas harcot keményen és sikerrel küzdötte végig s a végén előbbi tanításainak ebbe a nem lényeges, tanításaiból folyó következményébe akadnak belé. Pedig mennyi ilyen következménye van az ő gyökeresen megváltozott teológiai felfogásának, melyeket már nem volt ideje neki felszínre hozni, de amelyeket felszínre hoztak a későbbi századok s ha még nem tették volna meg, meg fogja cselekedni a jövő, azzal az ellenállhatatlan nagyszerűséggel, mely az alapvetést is megteremtette.

Az unitárius vallás több, mint amennyit Dávid Ferenc alakított ki belőle a vallásos reformáció országutján. Ő maga korán befejezte munkáját, de megnyitotta a fejlődésnek szinte beláthatatlan utját. Felszabadította az evangéliumot azoktól a megkötöttségektől, amelyek fogva tartották. Megnyitotta a lehetőségét nemcsak a teológiai magyarázat számára, hanem az evangélium társadalmi és kulturális vonatkozásainak érvényrejuttatásához. Már a XVIII. században vannak az unitáriusok soraiban nemcsak kiváló természettudósok, hanem koruk társadalmi kérdéseivel behatóan foglalkozó, magas szinten álló valláserkölcsi személyiségek, mint pl. Channing, aki a rabszolgaság megszüntetésében vette ki tevékeny részét. A prizma fénytörései, melyet Dávid Ferenc helyezett el a kereszténység középpontjában, bámulatos sokoldalúnak, magas energiájú fényforrásnak bizonyult s ahol érintkezett az étellel, vagy a vallással, a lélek legkülönbözőbb megnyilatkozásaihoz találta meg a kapcsolatot. Teológiája máig sem zárható le olyanformán, mint a többi reformátoroké. Az egyes kérdésekre adott feleleteinél soha sincs kizárva egy más, esetleg jobb megoldási mód. Ezek mellett a lehetőségek mellett azonban ott van-

¹ L. Kozma Ferenc: Dávid Ferenc emléke, Keresztény Magvető XLV. kötet.

nak azok a szilárd, tartó oszlopok, amelyek minden változatosság ellenére is szilárdan tartják az épületet. Igaz, hogy Dávid Ferencnél maga a keresés fontosabb, mint a találás. De vajjon lehet-e találni keresés nélkül? Százszor kerestünk s csak egyszer találunk. Ez az egyszeri találás azonban megérdemli a százszoros keresést.

Ugy kell elképzelnünk Dávid Ferencet, mint akit a keresők nagy száma előz meg évszázadokon keresztül, de éppen neki adott meg, hogy megtalálja a keresztény hitnek azt a sarkalatos igazságát, melyet sokan és sokáig kerestek ő előtte.

Ez a megtalálás annak felismerése, hogy a kereszténységet nem lehet úgy felfogni, mint dogmák rendszerét, hanem mint a lélek legmagasabb értékeinek összességét. Jézus megváltoztatta elsősorban az Istenről való felfogást, aki szerinte a mindent átölelő szeretet megszemélyesítője, nem a bosszuálló, félelmetes Isten, hanem a mindent egyenlően fenntartó és megbocsátó, aki felhossa az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra. Akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. A legfőbb érték Isten, aki lélek, szeretet és jóság. Őt kell szeretni teljes szivünk-ből és teljes lelkünk-ből. Aki a kereszténység szellemét meg akarja érteni, a lélek feltétlen tiszteletére, imádására van kötelezve s mindent ebből a szempontból kell megítélni.

Isten fiává lenni annyit jelent, mint hozzá hasonló lenni az ő tökéletességét megközelíteni. Az Isten fiúság nem kész adottság, hanem a lélek örökös Isten felé törekvésének az eredménye. Értékfogalom és nem dogma. Ugyancsak ilyen a Szentlélek, amely a legtisztább lelket, Isten lelkét jelenti, amelyhez semmi földi salak nem tapadhat. Az embernek arra kell törekednie, hogy részese legyen s megérezze magában Isten lelkének munkáját.

Ha a legfőbb érték a lelki, a szellemi, világos, hogy a kereszténység új értékelési módja csak akkor válik valóra, ha egész kereszténységünket minden izében szellemivé tesszük. Ha óvakodunk minden olyan átfordítástól, amely a szellemi étet törvényeit az anyagi világ értelmében akarja magyarázni. Az egyik a külső, a másik a belső. Jézus harcol minden ellen, ami külső. A test szépsége, a vagyon és hatalom, a földiekkel való törődés mind mellékes. El kell ejteni a külsőt, mert csak a lélek becses tulajdonságai értékesek. Istenországa lelki ország, belső szellemi természetű, a lélek értékeinek megvalósulását jelenti. Ezt az országot kell először keresni.

Mig Jézus mindenütt a belsőt, a lelkit hangsúlyozta, erre alapította értékelésének lényegét, követői csaknem kezdettől fogva a szellemit nyers valósággá fordították át a dogmák útján. Az^t az utat, amelyet Jézus értelmében az emberi léleknek meg kellett tennie, hogy eljusson a mennyei Atya közelébe, a dogmákban való hit nem segíti elő. A lélek emelkedése nélkül nincs vallás. A kereszténység dinamikus eleme, a léleknek Istenhez való közeledése. Imádkozás és jócselekedetek által, a lélek felemelkedésével szolgáltató példát Jézus arra, hogy az ember el juthat a léleknek hihetetlenül tökéletes formájához.

„Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok,“ az emberi lélek és az isteni lélek rokonságán alapuló mélységes hit felemelő és megrendítő megnyilatkozása.

Martineau szerint, ha a vallás nem tud kötelességeket teremteni, ha nem tudja az erkölcsi értékeket is kitermelni, akkor nem teljes; a boldogságnak, vagy a boldogtalanságnak a szankciói, nyuljanak bár a végtelenbe, magukban véve nem elegendők arra, hogy a mennyország angyalait megkülönböztessék a pokol ördögeitől.

A lélek érintése nélkül, amelyre a külső jelek vonatkoznak, nem lehet az értékelés magasabb fokára emelkedni. A dogma-kereszténység, amely Jézus tanításának lényegét etmellőzve, hát-terbe szorítja szellemi tartalmát, egész rendszert állít fel, hogy a lelki fejlődés ténye helyett ontológiai vagyis dogmai tételekkel és magyarázattal támassza alá Jézusnak tisztán lelki kereszténységét. Így lép Jézus tanítása helyébe, amely Isten szeretetét jelölte meg a megigazulás feltételül, a dogmákban való feltétlen hit, így bővül meg a kereszténység eredeti alapvető csirája dogmatikai állványozással. Így lesz az érték vallásából a dogmák vallása, amely a lélek jelentőségét és erkölcsi erejét szánalmasan kevésre becsüli. A dogmarendszer élén a szentháromság áll. Ez ellen vette fel a harcot a reformátorok közül Dávid Ferenc, és amikor ezt tette, tulajdonképpen helyre akarta állítani Jézus érték kereszténységét, amely a lélek végtelen értékének felismeréséből táplálkozik s a lélek Isten felé való örökös törekvésére építi Istenországát. Ebben a küzdelemben telt el élete, a többi dogmának a kereszténység eredeti értelméhez való, tehát a lélek értékének feltétlen elismerésén alapuló átdolgozására már nem jutott ideje. Ez a feladat a későbbi koroknak jutott osztályrészül s lehetővé tette az unitáriz-

mus számára, hogy szabadon fejlődhessék azon az úton, amelyen elindult.

Az unitárius hitfelfogás szerint az emberi lélek fejlődésében nincs megállás. A lelki megtisztulás és tökéletesbülés végtelen folyamat. Isten ismeretével mondja Dávid Ferenc: egybekötjük az erkölcsök kegyességét és Isten parancsai iránti engedelmisséget. Mert aki tetteivel tagadja, szavával hiába erősíti, hogy Istent ismeri s hasztalan mondja, hogy Krisztusban él, aki nem jár világosságban és azon az úton, amelyet Jézus megmutatott. Mert Ő nyilvánmondta: „amit én tettem és tanítottam, azt tegyétek s tanítsátok.“

IV. Az unitarizmus jelentőségének összegezése.

Tollin Henriknek Servétről való életrajzában ezt olvassuk: Servételt egy harmadik reformáció kezdődik a Lutheré és a tridentinai zsinaté mellett a szabad bibliai gondolat reformációja, a Krisztus iránti vidám lelkiismeret reformációja és az Istennel betelt emberiség reformációja. Ezt a reformációt folytatta Dávid Ferenc, aki nemcsak a teológiában reformált. Az unitárius gondolat bármennyire is bibliai és teológiai volt eredetileg, mégsem tudott megmaradni sohasem csupán a szoros értelemben vett vallási területen. Már első hivatalos megjelenésekor, az 1568-ban tartott tordai országgyűlésen föllendült az egyetemes kultúra magaslatára, amikor törvénybeiktatja a vallásszabadságot, kimondván, hogy a prédikátorok minden helyen hirdethetik az evangéliumot, kiki az ő értelme szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen. Ez a határozat, amely sok méltánylásban részesült a múltban s kell részesülnie a jelenben és a jövőben is, magában foglalja az unitárius szellem kulturális programját, amely, úgy látszik, lényétől elválaszthatatlan. Ennek a kulturprogramnak a pillérei: az egyéni szabadság tisztelete minden területen, a vallásban, a tudományos kutatásban, az emberi jogok gyakorlásában. A keresztény társadalmi kulturának ez a programja a századok folyamán fontos kezdeményezésekben nyilvánult meg.

A szabad bibliai gonddal elsősorban Isten személyét tisztázza. Ezt a korszakot az unitarizmus teológiai korszakának nevezhetjük a szó szoros értelmében. A hitviták korszaka ez a töld különböző részein, különböző időkben. Ebben a korszakban, a prob-

léma természete szerint, tulságosan el van különítve az ég a földtől, Isten az embertől.

Teológiai korszakából már régen kinőtt az unitarizmus; a szabad bibliai gondolat, a Krisztus iránti vidám lelkiismeret, az Isten által betelt emberiség reformációja azonban végtelen feladat s így maga az unitárius vallás betöltése is ilyen. Állítjuk, mondja Dávid Ferenc, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állanunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul.

Az 1579 február havi tordai zsinat zárószavai ezek: Isten segedelméből nyíltan megvallottuk, hogy az egy igaz Atya Isten, Krisztus atyja, nem a három együtt t. i. Atya, Fiu, Szentlélek. Ezen tudományt állhatatosan megtartjuk s erősítjük, hogy abban meg akarunk maradni. Minthogy Isten ez ismeretét követi a hit, isteni tisztelet és imádás, ami csak az egy Istent illeti, állítjuk, hogy azt ennek sérelme nélkül másra át nem vihetjük. Az Isten ígéje mindenütt megkülönbözteti az Atyaistent a Krisztustól. Amit az Atya a Fiunak átadott, azének elismerjük, amiket nem, az Atyától elvenni jönnek nem látjuk.

Mint egy végrendelet, úgy hangzanak e szavak. Mintha lelki szemei előtt az utolsó vacsora szent képe lebegvén, hitét mégyszer tanítványai emlékébe és hűségébe vésné.¹

Böhm Károly a kolozsvári egyetem néhai nagynevű tanára, akinek porai Besztercebányán nyugosznak: Az értékelés fenomenológiája a XV. századig c. 1912-ben megjelent művében a következőket mondja: A hívők száma nem bizonyít a vallás magasabb foka mellett: sőt hajlandó volnék azt hinni, hogy a legnemesebb vallásforma a legkevesebb hívőt számlálja. Legnemesebb vallás az, amelynek tárgya a legmagasabb érték. Ez a legmagasabb érték, a keresztény vallás szerint Isten, aki lélek. A végtelen jóság árad szerte belőle: ez az, ami minket feléje vonz, ami indokolja vele szemben való odaadásunkat, Istennek, a legmagasabb értéknek a természetét világította meg Dávid Ferenc. Megtisztította mindazoktól az elemektől, amelyek évszázadokon keresztül eltakarták szemeink elől. Kiemelte a dogma szövevényeiből, amelyek köréje fonódtak, meglátta benne a végtelen jóság és szeretet forrását, amelyek kizárnak belőle minden olyant, ami

¹ V. ö. Kozma Ferenc: Dávid Ferenc emléke. Ker. Magvető XLV. kötet.

ezekkel ellenkezik. A jézusi szeretet is elsősorban Istenre vonatkozik. Istent kell szeretni minden erőnkkel, teljes lelkünkben és szívünkben, felebarátunkat pedig csak úgy, mint magunkat. Jézus az Isten iránt való legtisztább és legideálisabb szeretetet saját kis körében vélte megvalósíthatónak, ezt hirdetvén : arról fogják megismerni, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretet lakozik köztetek.

Az unitárius vallást pusztán az, hogy legtisztább és legnemesebb, még nem teszi a legjobb vallássá. Magasztos hivatását csak akkor fogja betölteni, ha a világ valamikor a vallás területén is eljut odáig nemcsak, hogy az unitárius felfogást magáévá tudja tenni, hanem, hogy megvalósítsa gyakorlatilag is mindazt, amit Istenről való feliogása, Jézus példájának szem előtt tartása megkövetel tőle.

Hitünk vértanu halált halt megalapítójának nagyobb elégtétele nem lehet ezen a mai emlékünnepeken, minthogy legyünk méltók hozzá bátorságban, kitartásban, Istenben való hitben és embertársaink szeretetében.

Dr. Varga Béla.

Egy valláslélektani probléma.

(II. közlemény.)

Ezen iskola az igazságnak csak egyik felét hangsulyozza s teljesen figyelmen kívül hagyja, vagy legalább is nagyban csökkenti a Hetero-suggestio fontosságát és psycho-terapeutikai értékét. A külső mozzanatok az ugynevezett tisztán autosuggestionnál is annyira jelentősek, hogy sokkal tudományosabb volna fontosabbnak és lényegesebbeknek tartani a hetero-suggestio egyes mozzanatait, mint az autosuggestio működését. Tulajdonképpen Coue is a maga gyógyításában erre támaszkodott. Az ő klinikája iskola példája a prestige suggestioinak. Az ő gyógykurja konzultálással kezdődött s megfelelő további módszerekben folytatódott. Bármi meg is végebe a proceszusban magában, minden betegének reménye Couéban összpontosul s tőle kapja a suggestio hatásán át a gyógyító erőt.

A suggestio folyamatában a páciens agyműködése különböző mértékben benne van s tiszta hetero-suggestio autosuggestio nélkül nem képzelhető el, de viszont a fordított eset sem létezik. Az autosuggestio szükségére van a külső impulzusra, míg a külső suggestio szükségére van az alany lelkiületére. Az autosuggestio így egy relatív fogalom s azon suggestió eseteket jelölhetjük meg vele, mely esetekkel kapcsolatban nincs külső reáható erő. Mint-hogy Coue személyisége, beszédformája uralták a páciens ugynevezett autosuggestioját, úgy minden gondolatunknak megvan a külső ható oka. Az autosuggestio tehát önmagában nem is létezik.

Fel kell vetnünk a kérdést, kimutatható-e az imáról az, hogy az autosuggestio?

Amint láttuk az autosuggestio sohasem tiszta, vagyis sohasem képes működésbe indulni lényegében és formájában valamelyes külső tényezők befolyása nélkül. Az ember egymagában és önmagában nem él. Elkerülhetetlenül társas lény. Amikor tehát arra a kérdésre akarunk felelni, hogy vajjon az ima autosuggestio-e tulajdonképpen, arra a kérdésre felelünk, hogy subiectiv-e az ima. Mivel az ima